

Razstave

Žiga Herberstein med Ljubljano in Moskvo ali arhivsko bratenje z Rusi

Ko je bil decembra 1997 v Ljubljani podpisan dogovor o sodelovanju med Arhivom Republike Slovenije in Federalno arhivsko službo Rusije (Rosarhivom), sta se na predlog prvega namestnika direktorja Rosarhiva Vladimirja A. Tjunjejeva obe strani strinjali, naj podpisane besede meso postanejo v obliki slovensko-ruske arhivske razstave ob 450. obletnici izida Moskovskih zapiskov (*Rerum Moscoviticarum commentarii*) Žige Herbersteina. Razstava z delovnim naslovom *Moskovski zapiski Sigismunda Herbersteina* in njegov čas naj bi bila leta 1999 postavljena najprej v Ljubljani, nato pa še v Moskvi.

Čeprav so bile nekatere aktivnosti v smeri evidentiranja eventualnega razstavnega gradiva (zlasti najstarejših izdaj Moskovskih zapiskov) opravljene že sredi leta 1998, pa se je resnejše delo začelo šele spomladi naslednjega leta. V marcu sta se Vladimir A. Tjunjev in mag. Vladimir Žumer, ki sta vsak s svoje strani organizacijsko koordinirala delo, dogovorila, da bo v letu 1999 izšel dvojezični katalog, za katerega smo tedaj že imeli oba slovenska članka, leta 2000 pa naj bi končno sledila tudi postavitev obeh razstav. Vsaka stran naj bi prispevala okrog 30 eksponatov, pri čemer bi se jih pol nanašalo na Herbersteina in njegovo knjigo, pol pa na slovenske dežele in Rusijo v 16. stoletju. Rok za pripravo prispevkov in slikovnega gradiva je bil 1. september; v Arhivu RS se je z njim spopadel mag. Vladimir Kološa, ki sem mu pripravniško zaletavo in zato včasih bolj, drugič manj uspešno asistiral podpisani. S tem tudi utemeljujem kompetentnost za pisanje tega sestavka, seveda predvsem za slovenski del projekta. Soavtorstvo je po drugi strani cokla objektivnosti. Na ruski strani je strokovna priprava materialov za katalog in razstavo pripadla Ruskemu državnemu arhivu starih aktov, zlasti Svetlani R. Dolgovi in Aleksandri J. Kononovi.

Koncept slovenskega dela razstave smo najprej udejanili z okvirnim izborom, v katerem je bilo 45 eksponatov. Po pregledu le-teh smo sredi avgusta določili dokončen izbor, zbrali pa tudi že za katalog potrebne reprodukcije. Ker je bil to za mnoge čas dopustov, vrh tega pa je Arhiv RS vpil v predporodnih bolečinah, ki so rodile tridelni Vodnik po fondih in zbirkah, je delo potekalo sorazmerno počasi. Navzlic temu so bili do omenjenega roka pripravljeni vsi slovenski teksti, dva sta bila tudi že dana v prevod in poslana v redakcijo ruskim kolegom. Ti so zamujali tako z redakcijo kot s svojimi prispevki, a z današnjim vedenjem jim je mogoče večino stvari oprostiti. Ko smo proti koncu septembra torej prejeli oba ruska članka in nekoliko kasneje tudi kratke opise njihovih dokumentov, smo videli čudo tehnike. Iz dežele Sputnika in Gagarina so nas po pošti poznosrednjeveške

naglice razveselili s svežnjem papirja, ki je še najbolj spominjal na peki papir, nanj pa je starejši tipkarski stroj nametal lepo količino bledih cirilskih črk. Vse skupaj je na pogled spominjalo na katero izmed okrožnic komandanta Vrhovnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Franca Leskoška - Luke, izdanih poleti 1942, s pomenljivo pripombo, da je nastala "na položaju". Vtis so precej popravili odlični diapozitivi.

V prvih dneh novembra je sledil prvi razgovor z oblikovalcem Danetom Petkom. Pozno, če upoštevamo, da je bilo treba katalog zaradi proračunskih zahtev udejaniti do konca leta, in zgodaj, ker nam je manjkalo še precej prevodov iz ruščine in obratno. V novembru je bilo v bistvu najhuje. Komur se je kdaj mudilo pri pripravi knjige, bo vedel, o čem govorim. Brez izkušenega in potrpežljivega Mihe ter na realizacijo vseh (ne)mogočih zamisli pripravljenega oblikovalca bi v tednu po božiču iz rok ne zasmrdelo po sveži tiskarki barvi.

Dvojezični slovensko-ruski razstavni katalog z naslovom *Žiga Herberstein – odkritelj Rusije / 16. stoletje v Rusiji in slovenskih deželah* obsega 120 strani formata A4. V njem gre prvo mesto seveda štirim člankom, izmed katerih dva zarisujeta pomen Herbersteina in njegovega dela iz slovenskega oziroma srednjeevropskega ter ruskega zornega kota (Vladimir Kološa je avtor prispevka *Žiga Herberstein (1486–1566) in Moskovski zapiski*, Svetlana R. Dolgova pa je napisala članek *Pomen in vloga Sigismunda Herbersteina ter njegove knjige Moskovski zapiski za Rusijo*), dva pa predstavljata slovenske in ruske dežele v njegovem času (članek *Šestnajsto stoletje in Slovenci* je napisal Ferdo Gestrin, Rusija v času Sigismunda Herbersteina pa Jurij M. Eskin). Knjigo zaključuje kataložni del z opisi 35 eksponatov, ki jih je zbral Arhiv RS, in pa opisi 25 fotografij dokumentov iz Ruskega državnega arhiva starih aktov.

S. Herberstein, Gratae posteritati, Viennae 1560, Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, inv. št. N-24241-D.

Mein Sigmundis Freyherrns zu Herberstein, etc. dienst und Raisen mit dem khurtzisten vergriffen. S. d. /po 1558/, s. l., Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, Rokopisna zbirka.

Katalog je posejan s 63 pretežno barvnimi fotografijami iz razstavnega gradiva.

Preden preidemo na razstavo, spoznajmo Žigo (Sigmunda, Siegmunda) Herbersteina. Rojen je bil 24. avgusta 1486 v Vipavi kot tretji sin iz zakona Lenarta Herbersteina, glavarja v Postojni in na Krasu ter vipavskega oskrbnika in deželskega sodnika, z Barbaro Jamsko. Pripadal je torej kranjski veji štajerske plemiške družine Herbersteinov, ki pa je svoja kranjska posestva kmalu zamenjala za tista na Štajerskem in v Spodnji Avstriji. Rodbina Herbersteinov sicer izvira z gradu Herberstein ob reki Bistrici blizu Gleisdorfa na avstrijskem Štajerskem in je izpričana že v 12. stoletju. Služba za Habsburžane pa je Žigovega deda Andreja privedla v osrednjo Istro in na Kras, ki sta bila sestavni del dežele Kranjske.

Na tem mestu bi izpeljal kratek ovinek k problemu Žigove "narodnosti" in skušal zavozlati jezike tistim, ki ga imajo za Slovence, kot tistim, za katere je bil Nmec. V 16. stoletju je bil pojem narodnosti v današnjem pomenu še neznan in ni bil predmet samoopredeljevanja ljudi; o slovenskem narodu takrat torej še ne moremo govoriti. Visoko plemstvo je bilo pravzaprav vedno "internacionalno". Mnogo pomembnejši kategoriji sta bili pripadnost posamezni deželi in pa pripadnost stanu. In v tem smislu je bil Žiga Herberstein štajerski plemič oziroma deželan. Žiga se je vedno imel za Štajerca. "Nmec" je bil kvečjemu toliko, kolikor je bil nemški jezik njegova "materinščina", znanje slovenščine, ki se je zaradi vsakdanje komunikacije z okolico tako kot večina drugega plemstva s slovenskega prostora naučil v rodni Vipavi, pa nam ne daje pravice, da ga "ponašimo" v Slovenca.

Zgodnje otroštvo je preživel v Vipavi, kjer je spoznal jezik svojega okolja, slovenščino, dobil pa je tudi osnove italijanščine. Znanje slovenščine mu je po njegovih lastnih besedah kasneje prišlo večkrat hudo prav. Osemletnega je oče poslal v šolo k sorodniku v Krko na Koroškem. Čez dve leti se je Žiga vrnil v Vipavo, leta 1497 pa enajstleten skupaj z bratom Jurijem odpotoval po znanje na Dunaj. Tam je najprej dve leti obiskoval mestno šolo pri Sv. Štefanu, nato pa

se je vpisal na artistično fakulteto dunajske univerze in jo že po treh letih uspešno končal. Dve leti je potem obiskoval še pravno fakulteto in si tako že pri 18 letih pridobil najvišjo možno izobrazbo.

A kmalu se je pokazalo, da ne bo delal znanstvene kariere. Leta 1506 je že sodeloval v vojni cesarja Maksimilijana z Madžari, še bolj pa se je kot vojak izkazal v vojni z Benečani, v kateri je bil v letih 1508/9 poveljnik najemnikov v Istri, poleti 1514 pa zastavonoša štajerskih čet, ki so razbile beneški obroč okrog Murana v Italiji. V tej vlogi ga je opazil tudi cesar, ki ga je najprej poklical med cesarske ordonance, že konec leta 1514 pa povabil na dvor, odlikoval z vojaškimi častmi, mu podelil viteški udarec in sprejel v dvorni svet, s čimer se je začela Žigova dolgoletna dvorna in diplomatska kariera. Kot član štajerskih deželnih stanov in vladarjev svetovalec je imel kopico pomembnih in uglednih služb, predvsem pa se je izkazal kot občudovanja vreden diplomat.

Habsburškim vladarjem (cesarjema Maksimilijanu I. in Karlu V., nadvojvodi in kasneje cesarju Ferdinandu I.) je na različne načine služil 55 let (1506–1561), v diplomaciji 38 (1515–1553). V teh letih je opravil 69 potovanj k tujim naslovnikom, od tega 53 diplomatskih misij. Bil je na Danskem, v Švici, Španiji, Italiji, dvakrat v Rusiji, večkrat na Poljskem, Češkem in Madžarskem, srečal se je tudi s turškim sultanom Sulejmanom Veličastnim. Umril je v osemdesetem letu starosti leta 1566 na Dunaju, kjer je tudi pokopan.

Kljub številnim diplomatskim misijam je Herberstein znan predvsem po obeh potovanjih v Moskvo (leta 1517 in 1526), čeprav v diplomatskem smislu nista bili uspešni. Obakrat pa je svoje sedemmesečno bivanje v Rusiji s pridom izkoristil za spoznavanje moskovske države, ljudi, njihovega življenja, običajev, vere, mentalitete ...

Gradivo za knjigo o tedanji Rusiji je Herberstein zbiral na različne načine: študiral je stare ruske letopise in samostanske kronike, poizvedoval pri ruskih ljudeh, uradnikih in svojih spremljevalcih, zlasti pa je znal pronicljivo in natančno opazovati. Pri tem so mu pomagali izreden dar za opazovanje, velika načitanost in znanje jezikov. Na svojih potovanjih si je delal zapiske in jih nato obdelane objavil v knjigi, ki je v latinščini izšla leta 1549.

Pa spet v Ljubljano, v staro krilo Narodne galerije, kjer je 17. maja 2000 zunanji minister RS dr. Dimitrij Rupel ob navzočnosti kulturnega ministra Jožefa Školča, ruskih gostov Vladimirja A. Tjunjejeva in Svetlane R. Dolgove, nekaterih članov diplomatskega zbora v RS, delavcev Arhiva RS in številnih drugih povabljenih slovesno odprl razstavo o odkritelju Rusije. Še pred tem dejanjem je bila v istih prostorih srednje slabo obiskana tiskovna konferenca, na kateri smo poustvarjalci Žigove osebe, njegovega dela in časa zagodli o okoliščinah priprave in pa konceptu ter vsebini razstave.

Zaradi narave razstave so bili v Ljubljani predstavljeni izvorniki in faksimili (knjige, listine, akti) iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, Narod-

nega muzeja Slovenije, Knjižnice Ivana Potrča Ptuj, Zgodovinskega arhiva Ptuj, Nacionalne i sveučilišne knjižnice iz Zagreba in Arhiva RS ter fotografske reprodukcije dokumentov iz Ruskega državnega arhiva starih aktov. Izvirniki in faksimili so bili na ogled v vitrinah, fotopovečave ruskih in tudi nekaterih slovenskih motivov pa si je bilo mogoče ogledati na 12 panojih. Med razstavljenimi eksponati gre prvo mesto nedvomno šestim najstarejšim izdajam Moskovskih zapiskov, ki so v letih 1549–1563 izšle v latinščini, italijanščini in nemščini. (Moskovski zapiski so že v 16. stoletju izšli v kar 20 izdajah, poleg že omenjenih jezikov tudi v angleščini.) Posebna pozornost je bila posvečena prvi izdaji iz leta 1549, ki je danes ohranjena le še v nekaj primerkih, med katerimi je nam najbližji v zagrebški Nacionalni i sveučilišni knjižnici. Razstavili smo nadalje nekatera avtobiografska dela (Gratae posteritati, Acta, Nahmen- und Geschlechtsreihe der Herbersteinischen Familie, Selbstbiographie Siegmunds Freiherrn von Herberstein 1486–1553, Das Familienbuch Sigmunds von Herberstein), v katerih se Žiga predstavlja predvsem kot diplomat, veliko pozornost pa posveča tudi svojemu sorodstvu. V ta sklop spadajo še zanimivo oblikovan rokopis s kratkimi spomini na poslaniško službo, listina o potrditvi fevdov in ogromen rodovnik njegove rodbine. Kar nekaj naštetega gradiva je bilo tokrat razstavljenega prvič.

Drugi del razstave je želel z nekaj dokumenti nakazati glavne tokove zgodovinskega razvoja v Žigovem času. Tu smo se znašli v primežu zgodnjenovoveške "inflacije" aktovnega gradiva in pa dejstva, da je 16. stoletje zaradi svoje razgibanosti in procesov, ki so v mnogočem zaznamovali nadaljnji razvoj, zelo hvaležno za najrazličnejše predstavitve slovenske zgodovine. O tem obdobju je bilo v zadnjih dveh ali treh desetletjih samo v Ljubljani postavljenih kar nekaj razstav (Kmečki punti na Slovenskem, 1973; Slovenci v 16. stoletju, 1986; Odmevi reformacijskega gibanja v dokumentih Arhiva SR Slovenije, 1987; Bitka pri Sisku, 1993, če naštejemo samo nekatere), zato se je mogoče komu zdelo ponavljanje nesmiselno. Pri izboru dokumentov tega časa je bilo potrebno upoštevati, da je bila razstava v podobni obliki namenjena tudi ruski javnosti in da se je bilo zato nujno omejiti na najznačilnejše in čim bolj izpovedne dokumente (njihovo število je bilo precej omejeno) in jih predstaviti v novem kontekstu. Kontekst namreč razvozla dokumentom jezik. Z igro kontekstov smo želeli doseči, da bi posamezen eksponat povedal oziroma spomnil na čim več stvari. Za primer naj omenim znano šestkitično pesem Ain neues lied von den kraynerischen bauren iz leta 1515, pogosto imenovano tudi letak "Stara pravda", v kateri se med nemškim besedilom ponavljajo tudi besede "stara prauda, leukhup, woga gmaina", ki so najstarejše slovenske tiskane besede. A ta letak pove še marsikaj drugega. Njegova vsebina zelo plastično povzema dogajanje ob kmečkem upor: kmetje so se spuntali, želijo se maščevati gosposki in ji odvzeti premoženje, plemstvo se vojaško organizira, upor se razrašča, kmetje se spravijo že nad

mesta, dokler jih stanovska vojska pod poveljstvom Žigovega brata Jurija katastrofalno ne porazi in primerno kaznuje. Pesem se po tematiki uvršča med landsknehtovske ali žolnirske pesmi in predstavlja posebno obliko tedanjega literarnega ustvarjanja. Slavi najemniško vojsko, ki je imela v maksimilijanovskem vojaškem sistemu pomembnejšo vlogo in je personificirala nove trende vojskovanja. Toliko o kontekstih. Slovenski eksponati so sicer govorili predvsem o turških vpadih in obrambi pred njimi, kmečkih uporih in reformacijskem gibanju. V vitrinah razstavljeni eksponati so bili pojasnjeni z obširnimi dvojezičnimi legendami, ki jih srečamo tudi v katalogu.

Na panojih so prevladovala fotopovečave ruskih dokumentov in slikovnega gradiva o Herbersteinovem potovanju v Moskvo ter o osebah in krajih, ki jih je opisal. Ti motivi so bili kombinirani z utrinki iz Herbersteinovih del, vse z ustreznimi podnapisi oziroma razlagami.

Po razstavi, ki je bila odprta do 18. junija in si jo je ogledalo okrog 1600 obiskovalcev, so bila za napovedane skupine organizirana vodstva z razlagami kontekstov. Prispevki o razstavi so bili objavljeni v dnevnem časopisju, oddaji sta bili tudi na radiu in televiziji. Za oblikovalsko stran razstave je poskrbel Dane Petek.

Za postavitve razstave v Moskvi smo čez poletje v dogovoru z ruskimi kolegi pripravili 16 barvnih fotokopij dokumentov in 35 barvnih fotografij, nalepljenih na penaste plošče (razen nekaterih večjih stvari vse v merilu 1:1). Razstavo v Moskvi je po dobro obiskani tiskovni konferenci ter ob nekoliko bolj ekskluzivistični udeležbi (med drugimi je bilo mogoče videti namestnika ruskega zunanjega ministra in nekaj v Rusiji akreditiranih veleposlanikov evropskih držav) 18. oktobra 2000 odprl direktor Federalne arhivske službe Rusije Vladimir P. Kozlov. Ko smo mag. Vladimir Žumer, mag. Vladimir Kološa in Andrej Nared kot člani arhivske delegacije, ki je bila med 14. in 20. oktobrom v gosteh pri ruskih kolegih, stopili v Razstavno dvorano Ruskega državnega arhiva starih aktov, smo ugotovili, da je bila moskovska postavitve v primerjavi z ljubljansko razširjena z izvirnimi dokumenti o Herbersteinu in krajih, ki jih je obiskal na svojih potovanjih v Rusijo, pa tudi z nekaterimi

Z razstave o Žigi Herbersteinu v Moskvi.

zanimivimi muzealijami. Iz reprodukcij slovenskih dokumentov in knjig je bil narejen zelo selektiven izbor; na ogled je bilo manj kot polovica poslanih materialov. Pri postavitvi razstave v Moskvi so sodelovali tudi Rusko društvo zgodovinarjev – arhi vistov, Državni zgodovinski muzej, Vseruska državna biblioteka tuje literature M. I. Rudomina, Muzej arhitekture A. V. Šuseva in v Rusiji delujoče Društvo dr. France Prešeren, ki je priskrbelo dva kipa Žige Herbersteina. Glavna avtorica postavitve je bila Svetlana R. Dolgova. Razstava je imela velik odmev v ruskem časopisju in elektronskih medijih, malo manj pa med ljudmi – ogledalo si jo je okoli 700 ljudi.

Pripravo kataloga, ljubljanske postavitve razstave in materialov za Moskvo je finančno v celoti pokrila Arhiv RS, ki se napaja iz proračuna ministrstva za kulturo.

Ker se tole besedilo končuje (čas je že, kajne), naj se zahvalim vsem avtorjem kataloga in razstave, oblikovalcu, prevajalcema, fotografom, posodnikom arhivskega gradiva in knjig, ki sem jih našel že zgoraj, sodelavcem iz Arhiva RS in Narodni galeriji, ki nam je brezplačno odstopila prostore (računala je samo režijske stroške). Hvala tudi vodstvu arhiva, ki je tvegalo in mi omogočilo sodelovanje pri projektu.

Ko sta se Žiga Herberstein in Leonard Nugarolis s spremstvom aprila 1526 bližala Moskvi, so ju tik pred mestom slovesno sprejeli. Glasnik velikega kneza je najprej povprašal po zdravju cesarja Karla V. in njegovega brata nadvojvode Ferdinanda I. Nato je drugi glasnik izrekel dobrodošlico grofu Nugarolisu, tretji pa Herbersteinu. Poslanika se je navadno vprašalo, ali je dobro jezdil, zato sta po njihovi šegi odgovorila: "Bog daj zdravje velikemu knezu. Hvala Bogu in dobroti velikega kneza, ježa je bila prijetna." Prijetna je bila tudi ježa z Žigo Herbersteinom med Ljubljano in Moskvo; med njo smo srečali ugledne diplomate in razdražene kmete, različne vere, mentalitete, materialne kulture in vladarske sisteme živahnega 16. stoletja.

Andrej Nared

Razstave Zgodovinskega arhiva Ljubljane

Ko smo leta 1998 v arhivu dobili primeren računalnik s skenerjem in barvnim tiskalnikom, smo arhivsko gradivo lahko začeli reproducirati v privlačnih kopijah, primernih za razstavo. Zato se je kmalu rodila ideja, da bi razstave v avli arhiva pogosteje menjali in vsaj dvakrat na leto pripravili manjše poljudne razstave, ki bi obiskovalce opozarjale na bogato gradivo, ki ga hranimo. Odločili smo se za razstave, povezane z različnimi obletnicami, in za predstavitev vizualno zanimivega gradiva, ki ga hranimo v našem arhivu. Ta tri osnovna načela smo torej upoštevali pri izbiri tem. Odločili smo se, da otvoritev razstav ne bo, kajti po-

goste otvoritve prinesejo arhivu finančne obremenitve in kar veliko organizacijskega dela za arhiviste, to pa vzame preveč časa. Kljub tej pomanjkljivosti male razstave pritegnejo kar veliko zanimanja. Na vsaki razstavi je na ogled približno 40 dokumentov in kar v arhivu narejen manjši katalog, ki da vsem obiskovalcem hitro in osnovno informacijo o dokumentih in času, v katerem so nastali. Te razstave so za arhiv res minimalni strošek, obiskovalcem pa preprosto in zanimivo predstavijo gradivo. V dobrih dveh letih je Zgodovinski arhiv Ljubljane pripravil šest manjših razstav v avli arhiva.

Prva iz serije razstav v avli arhiva, narejena ob pomoči skeniranih dokumentov, je bila postavljena avgusta 1998. Razstava Cirkus v Ljubljani do prve svetovne vojne, ki sta jo pripravili Nataša Budna Kodrič in Barbara Pešak Mikec, je pritegnila z lepimi dopisi, plakati in brošurami. Poleg stalnih obiskovalcev je pritegnila tudi naključne mimoideče in turiste. Zanimanje za razstavo je bilo tolikšno, da sta avtorici temo razširili in se lotili temeljitejše obdelave gradiva. Pripravili sta članek za Kroniko in v njem obdelali razvoj cirkusa v Ljubljani do prve svetovne vojne. Tako sta nam približali manj znano in redkeje obravnavano temo.

Okrobra 1998 je sledila razstava, ki je bila povezana z okroglo obletnico nastanka Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Tokrat veliko vizualno lepih doku-